

Szulovszky János

REFORMÁTUS FIATALOK ISTENÉLMÉNYEI A 20. SZÁZAD KÖZEPÉN

Küindulási pontja szerint a történeti kutatásokat két csoportba lehet osztani:

- 1.) a kutató az őt foglalkoztató téma/probléma feldolgozásához keres forrásokat;
- 2.) egy adott forráscsoport megléte készíti a történészt vizsgálódásra. Az előbbi a szükséges támpontok (források, adatok) keresésével hasonlít a nyomozói tevékenységhez, ám lényegesen eltér attól abban, hogy itt egy mellékszál, vagy akár egy, az eredeti vizsgálódás irányától teljesen másfelé vezető nyom is fontossá válhat, s betöltheti egy új kutatás számára a második típusként említett inspiráló forrás(csoport) szerepét.

Ilyen út vezette el e sorok íróját is e dolgozat megfogalmazásához.

A jeles társadalomtörténész, Horváth Gergely Krisztián vezetésével 2019 nyarán kezdte meg munkáját az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport, amely 1767-től, az úrbérrendezéstől eltelt 250 év néhány fontosabb társadalomtörténeti vetületének újragondolására, illetve a rendelkezésre álló források korszerű eszközökkel (adatbázisépítés és történeti térinformatikai elemzés) történő feldolgozására vállalkozott.¹ Kutatásaink egyik pilléré a vidék hangjának és visszhangjának feltárása képezi. Ez egyrészt a magyar politikai, gazdasági, egyházi és tudományos elit meghatározó képviselőinek a vidékkel kapcsolatos megnyilatkozásainak az elemzését jelenti. Nyilvánvaló ugyanis, hogy mindenkor számottevően meghatározta a vidéki társadalom boldogulásának feltételeit az, hogy a hatalom döntéseire befolyással bíró elit miként vélekedett róluk, mennyire ismerte reálisan a helyzetet. Másrészt pedig múlhatatlanul szükséges és hiányt pótló feladatnak tartjuk, hogy összeállítsunk egy adatbázist a parasztság gondolatait, élményeit, érzéseit közvetlen módon tükröző szövegekből (vallomások, naplók, memoárok, interjúk, levelek), amely alapján megragadható a vidék hangja és önképe.² Ehhez első lépésként el kell készíteni a kapcsolódó, már nyomtatásban megjelent anyagok bibliográfiáját,³ valamint fel kell térképezni és össze kell állítani a közgyűjte-

¹ A tanulmány az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport kutatási programja keretében készült.

² A kutatási programról bővebben l.: <https://10generacio.hu/hu/projektleiras> (Letöltés: 2023. március 15.)

³ L.: <https://ti.abtk.hu/kutatasok/lendulet/tiz-generacio/4926-a-lendulet-tiz-generacio-kutacsoport-osszeallította-a-magyar-nyelven-megjelent-egodokumentumok-annotált-bibliografiát> (Letöltés: 2023. március 15.)

ményekben (levéltárakban, múzeumokban) őrzött kéziratok lelőhelykataszterét. Ezekből forrásközléseket szeretnénk majd közreadni. Távolabbi célunk a Kárpát-medence parasztsága visszaemlékezéseinek reprezentatív szövegtárát mindenki számára közkinccsé tenni a világhálón. Ezt nemcsak azért tartjuk fontosnak, mert messzemenően egyetértünk Tárkány Szűcs Ernővel, aki szerint „ha egy nép igazán meg akarja ismerni önmagát, parasztsága önvallomását nem hagyhatja figyelmen kívül”,⁴ hanem mert ezen túlmenően egyúttal alkalmas arra is, hogy a történelmünket mintegy alulnézetéből, a kisemberek sorsán keresztül bemutatva személyessé és jobban átélhetővé tegye. Ennek azért van nagy jelentősége, mert a rendszerváltás után született korosztályok már nem tapasztalták meg saját bőrükön a kommunista rendszer embertelenségét, e szövegtár révén viszont képet kaphatnak erről is. Ráadásul mivel a terveink szerint az egész Kárpát-medencét lefednék a közreadásra kerülő visszaemlékezések, így a jelenlegi határainkon kívül rekedt, a kisebbségi lét megpróbáltatásaival is terhelt magyarság sorsa is megjelenítődne. Ám idáig még el is kell jutni – most még csak a szóba jövő kéziratok feltárásánál tartunk.

Ezért kerestem fel 2020-ban a debreceni Református Kollégium – mai hivatalos nevén Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei – Könyvtárának kéziratárát. Ugyanis egy néhány évvel ezelőtti beszélgetésünk során megtudtam egykori egyetemista társamtól, Győri L. Jánostól, hogy *Illyés Endre* (1897–1962) református lelkész, teológus hagyatékát ott őrzik. Az ő 1931-ben Szegeden közreadott *A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára* című könyve a magyar vallási néprajz egyik örökbecsű, úttörő művének számít.⁵ Mivel nemcsak ennek megírásához, hanem még később is folytatott néprajzi adatgyűjtést – főleg a Tiszántúl északkeleti részén –, azt reméltem, talán vannak a hagyatékában parasztság köréből származó, ún. ego-dokumentumok (naplók, feljegyzések, levelek stb.). Jóllehet, ebbéli reményem nem teljesedett be, nagy mennyiségben találtam viszont hitoktatóként tanítványaival ilyen címekekkel íratott dolgozatokat: „gyermekkorai vallásos élményeim”,⁶ „első úrvacsorai emlékem”,⁷ „mikor tapasztaltam meg életemben legjobban Isten gondviselő jóságát?”,⁸ „melyek voltak legemlékezetesebb vallásos élményeim az elmúlt évben”,⁹ „legmélyebb Isten élményem”.¹⁰ Ugyanis miután 1920–1921-ben segédlelkészként szolgált Zi-

⁴ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Előszó, in: Szentí Tíbor (szerk.): *Parasztvallomások. Gazdák emlékezése Vásárhelyről*. Második, javított, teljes kiadás. Budapest, Századvég, 2008, <https://vmek.oszk.hu/08600/08696/08696.pdf>, 14. (Letöltés: 2023. március 17.)

⁵ MOLNÁR Ambrus: Illyés Endre, a református egyházi néprajz úttörője, *Confessio* 9(1985/4), 13–15., BARTHA Elek: Előszó, in: Bartha Elek – P. Szalay Emőke (szerk.): *Illyés Endre néprajzi tanulmányai* (Vallási Néprajz 11.), Debrecen, 2002, 7–8.

⁶ Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei Könyvtárának Kéziratára (továbbiakban TREKKK) Illyés Endre hagyatéka R 3942. cs. és R 3948. cs.

⁷ TREKKK Illyés Endre hagyatéka R 3954. cs.

⁸ Uo., R 4045. cs.

⁹ Uo., R 4046. cs.

¹⁰ Uo., R 4047. cs.

lahon és Óraljaboldogfalván, s hitoktató volt Miskolcon (1921–1924) és Szege-
den (1924–1933), Debrecenbe került vallástanárnak a Dóczi Leánynevelő Intézet
Gimnáziumába és Tanítóképzőjébe (1933–1942).¹¹

Nem egyszerűen hitbéli ismereteket akart átadni tanítványainak, hanem arra
törekedett, hogy élő hitre jussanak, Isten gyermekeivé váljanak.¹² Ahogy egyik
cikkében fogalmazott, a felekezeti iskola „minden munkájának alapja az élő for-
rásokból táplálkozó, Krisztusban gyökerező hit. E hit nem élheti ki magát a téli
vasárnapi istentiszteletek tornateremben megtartásában, a heti egy énekóraban,
a növendékek templomba felvezetésében; de még egy konfirmáltak körének lé-
tesítésében, Soli Deo Gloria kollégium, Mekdesz-fiók stb. papíron vagy valóság-
ban felállításában.”¹³ Ahhoz, hogy pedagógusként eredménnyel járjanak, tudniuk
kell, hogyan gondolkodnak a tanítványaik, milyen a világlátásuk, mi foglalkoztat-
ja őket.¹⁴ Komoly problémának látta, hogy „nem ismerjük eléggé a ránk bízott
lelket”.¹⁵ Nagyfokú felelősséget érzett a református iskola felekezeti-hitvallásos
karakterének kialakításában és megőrzésében:

„az általunk adható, tőlünk kívánt világnézeti nevelés nem lehet általános, ha-
tározatlan tartalmú, sőt ideális értékelésre, vagy kultúrfilozófiára épített sem,
hanem egyedül és kizárólagosan keresztyén világszemléleten alapuló, még kö-
zelebről református keresztyén, vagy ág. evangélikus hitvallási alapokon nyug-
vó nevelés [...] Ha nem ezt adjuk, nincs komoly alapja, nincs létjogosultsága
felekezeti oktatásunknak, és nem érdemes nagy áldozatokkal felekezeti iskolá-
kat fenntartani.”¹⁶

A tanároktól, osztályfőnököktől elvárta, hogy

„az iskolának szelleme kell, hogy legyen! Ez a szellem nem lehet más, mint
az Isten szeretete, az előtte felelősséggel járás, az ő megbízásának odaadó tel-

¹¹ Kiss Sándor: D. Dr. Illyés Endre, *Theológiai Szemle* 5(1962/7–8), 234–235.; KÓSA László: Illyés Endre, in: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon F-Ka*, 2. köt., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, 626.; MOLNÁR Ambrus: Dr. Illyés Endre (1897–1962), in: Dankó Imre – Küllös Imola (szerk.): *Vallási néprajz II. Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok*, Budapest, ELTE Folklor Tanszék, 1985, 218–229.; uő: D. Dr. Illyés Endre teológiai professzor emlékezete, *Theológiai Szemle* 41(1998/2), 102–103.; BALASSA Iván: Száz éve született D. Dr. Illyés Endre. 1897–1962, *Confessio* 21(1997/4) 51–57.; uő: Száz éve született Illyés Endre (1897–1962), *Honismeret* 25(1997/6), 18–19.

¹² ILLYÉS Endre: *Gondolatok a református iskolák református jellegéről*, Debrecen, 1940.

¹³ ILLYÉS Endre: A jobb diákközszellem kialakításáért, *Protestáns Tanügyi Szemle* 7(1933/6), 237.

¹⁴ A fiatalokkal kapcsolatos olyan kérdések is komolyan foglalkoztatták, mint a diákszerelm val-
lásos és erkölcsi vonatkozásai, s miként lehet jobba formálni a diákközszellemet? – Illyés Endre:
A diákszerelm vallásos és erkölcsi elemei, *Protestáns Tanügyi Szemle* 6(1932/10), 313–324., uő:
A jobb diákközszellem.

¹⁵ Illyés: A jobb diákközszellem, 236.

¹⁶ ILLYÉS Endre: Az osztályfőnök munkája református keresztyén szempontból, *Protestáns Tanügyi Szemle* 14 (1940/4), 93. L. még ehhez: ILLYÉS Endre: *A felekezeti tanítóképzők felekezeti jellege. Az 1927/8-1936/7. évi iskolai értesítők alapján*, Debrecen, [Városi Nyomda], 1939.

jesítése, a ránk bízottakban való hűség, a Krisztus alázatos követése. Ahol ez még nem érzik ki a vezetők életéből, eljárásából, ott csak képmutatás lesz, de életáthatás nem, ott a diákközszellem is lerázza magáról a kelletlen nyugót ott és ahol csak tudja.”¹⁷

Vallásánári pályája elején magyarra ültette Jacques Eugène Choisy (1866–1949), a híres svájci egyháztörténész professzor¹⁸ Kálvin pedagógiájáról írt könyvének¹⁹ két fejezetét, amelynek alcíme pontosan jelzi, hogy mi érdekelte különösen a mű fordítóját: *A Kálvin iskolájában nevelkedett emberek megkülönböztető jellemvonásai*.²⁰ Ő is magasra tette a keresztyén pedagógusok számára a mércét: „az iskola hívő élete nem állhat meg a tanár-tanítvány közös bibliatanulmányozásánál, de közös úrvacsoráztatásánál sem, hanem szeretetközösséggé kell, hogy váljon a hitközösség”.²¹

Valláspedagógiai képzettsége (1925–1926-ban Genfben folytatott ilyen irányú tanulmányokat) és elkötelezettsége, amely – amint azt 1931-es úttörő és alapvető könyve is jelzi – erős néprajzi érdeklődéssel is párosult, érthetővé teszi, hogy a vallásánárként íratott dolgozatai közül sok arra irányult, hogy feltérképezze diákjai hittel és egyházzal kapcsolatos képzetait, tapasztalatait és élményvilágát. 1940-ben két fontos könyvecskét is közreadott. Az egyikben figyelemre méltó gondolatokat fogalmazott meg a református iskolák református jellegéről,²² a másikban középiskolás lányok konfirmációjáról és első úrvacsoravételéről írt.²³ Ez utóbbiban nem elégedett meg azzal, hogy áttekintést nyújtson az úrvacsora református felfogásáról, a konfirmáció történetéről és főbb aktuális kérdéseiről, s javaslatokat fogalmazzon meg arról, miként kell a konfirmációra felkészíteni a fiatalokat és megrendezni e fontos ünnepélyt. Ezen túlmenően mintegy 300 személyes val-lomás alapján²⁴ betekintést nyújtott a 13-14 éves konfirmandus lányok életébe, gondolatvilágába, abba, hogy erre az eseményre készülve milyen várakozás munkált bennük, s miként élték meg ezt a nagy napot. E műve is úttörő volt a maga nemében, nem véletlen fogadta jól a korabeli kritika.²⁵

¹⁷ Illyés: *A jobb diákközszellem*, 237.

¹⁸ Életéről és munkásságáról: FATIO, Olivier: Choisy, Eugène, in: *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, version du 30.12.2003. Online: <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/009039/2003-12-30/>, (Letöltés: 2022. november 2.)

¹⁹ CHOISY, Jacques Eugène: *Calvin éducateur des consciences*, Neuilly (Seine), éditions de „la Cause”, 1926.

²⁰ CHOISY, Jacques Eugène: *A Servet kézenvezető emlékmű. A Kálvin iskolájában nevelkedett emberek megkülönböztető jellemvonásai*, ford. Illyés Endre. Szeged, [Hírlapkiadó és Nyomdávalallat], 1930.

²¹ Illyés: *A jobb diákközszellem*, 237.

²² Illyés: *Gondolatok*.

²³ ILLYÉS Endre: *Középiskolás lányok konfirmációja és első úrvacsoravétele*, Debrecen, [Városi Nyomda], 1940.

²⁴ Minden bizonnyal könyvének megírása után is tovább végezte a konfirmandus lányok körében az adatgyűjtést, mivel az ezzel kapcsolatos dolgozatokból 582 darabot őriz a hagyatéka. TREKKK Illyés Endre hagyatéka R. 3954. cs.

²⁵ Kiss Sándor ismertetéséből [*Dunántúli Protestáns Lap* 52(1941/27), 1941. július 6., 137.]: „ügyesen választotta ki az önvalomásokból azokat, amelyek céljának legjobban megfeleltek s így érte el

Illyés Endrét okkal nevezi a magyar református nevelés elkötelezettjének ifj. Fekete Károly professzor, mivel „minden szempontból kutatta a magyar református nép lelkivilágát és környezetét, másrészt nagyfokú felelősséget érzett a református iskola felekezeti-hitvallásos karakterének kialakításában és megőrzésében”.²⁶

A KUTATÓ VILÁGKÉPÉNEK SZEREPE A TUDOMÁNYOS ÉRTELMEZÉSBEN

Mielőtt az Illyés Endre hagyatékában lévő, Istenélményekkel kapcsolatos dolgozatokról szólnék, szükséges kitérni néhány elvi-elméleti problémára.

Néhány esztendővel ezelőtt írtam egy cikket: Lehet-e a szellemi néprajznak keresztény tudományos megközelítése?²⁷ Erre egy iskolateremtő magyar folklorista professzor azon kutatói hozzáállása késztetett, amely a megszállottság problémakörének tárgyalása során még csak fel sem vetette, hogy az általa követett redukzív ateista²⁸ felfogáson kívül a jelenségnek más tudományos értelmezése is lehetséges, s olyan narratívával él, amely nem teszi világossá, mi az ő interpretációja, s mi tekintendő a kereszténység/kereszténység saját tanításának. Ráadásul ennek során olyan teljesen megalapozatlan nézeteket terjeszt, miszerint például „Az újszülött eleve a Sátán által megszállott állapotban van, a keresztelő megtisztító szertartása – mintegy a Szentlélek általi megszállása – révén lesz csak alkalmas arra, hogy a keresztények (ilyen értelemben Szentlélektől megszállottak) közösségének tagjává váljék”.²⁹ Az eredetileg az *Ethnographia* folyóiratnak beküldött kéziratról

azt, hogy a számos idézet mindegyike új színt, új szépséget tár fel, tehát az érdeklődést állandóan ébren tartja. Érdeme, hogy az összegezésben rámutat számos a konferenciával kapcsolatos helytelenségre s azok eredőjére is, hogy tudniillik nem vagyunk hitvalló egyház. Mindenkinek, aki a konfirmációval foglalkozik, akár mint lelkész, akár mint konfirmándus, szeretettel ajánlom.” A *Theológiai Szemle* [16(1940/1)1, 318–319.] recenziója: „kívánatos volna az is, hogy az egyházunk zömét alkotó és konfirmándusaink nagyobb százalékát vezető és tanító falusi lelkészek is szorgalmasan gyűjtögetnék a hasonló vonatkozású anyagot s így egyszer átfogó, teljes kép bontakoznék ki előttünk ez igen fontos kérdésben.”

²⁶ ifj. FEKETE Károly: D. Dr. Illyés Endre a gyakorlati teológus. In: *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem évkönyve a 471. tanévről 2008/2009.*, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2010, 59.

²⁷ SZULOVSKY János: Lehet-e a szellemi néprajznak keresztény tudományos megközelítése? *Ethnographia* 125(2014/2), 161–183.; Interneten elérhető: <http://real.mtak.hu/id/eprint/19085> (Letöltés: 2023. március 18.)

²⁸ A kifejezést Katherine Ewing alkotta meg. L.: EWING, Katherine: Dreams from a saint: Anthropological atheism and the temptation to believe, *American Anthropologist* 96(1994/3), 571–583.

²⁹ PÓCS Éva: Démoni megszállottság és ördögűzés a közép-kelet-európai népi hiedelemrendszerekben, in: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában*, (Studia Ethnologica Hungarica I.) Budapest–Pécs, L'Harmattan–PTE Néprajz Tanszék, 2001, 185–186. E kijelentések filológiai problémáiról: Szulovszky János: *Vallás – világkép – tudomány. A keresztény tudományos értelmezési keret létjogosultsága*, (Vallástudományi Könyvtár 16.) Budapest, Magyar Vallástudományi Társaság – L'Harmattan Kiadó, 2018; A vitatott szerző megszállottság-konstrukciójának kritikája: SZULOVSKY János: Megszállottság: értelmezések, problémák, megfontolások, in: Tánzos Vilmos – Peti, Lehel (szerk.): *Mágia, ima, misztika. Tanulmányok a népi vallásosságról*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Erdélyi Múzeum Egyesület, 2019, 147–172.

a Magyar Néprajzi Társaság 2013-ban egy vitautlést rendezett, amelynek anyaga a következ33 évben a lapban meg is jelent.

Mivel a vitacikkemmel kapcsolatban a vitatott szerz3330 és a többi felkért hozzászóló31 annyi ellenvetést fogalmazott meg, hogy a válaszádra kapott 10 000 betűhelynyi terjedelemben nem tudtam mindre kitérni,32 megszületett a *Val-lás – világkép – tudomány. A keresztény tudományos értelmezési keret létjogosultsága* című könyvem, amely a Magyar Vallástudományi Társaság Vallástudományi Könyvtár sorozatában 2018-ban látott napvilágot,33 s amelyben nemcsak az észrevételeimet és álláspontomat fejthettem ki bővebben, hanem tágabb kontextusában is továbbgondoltam az eredetileg a megszállottság mibenlétéről szóló problémakört. Ennek során rámutattam arra, hogy tudományosan megalapozatlan az összehasonlító vallástudománynak az a közkeletű dogmája, miszerint csak minden vallási formától egyenl33 távolságra állva, egy közös koordinátarendszerben lehetséges a különböző vallások, vallási megnyilvánulások tudományos vizsgálata, s érvekkel támasztottam alá a keresztény/keresztény tudományos értelmezési keret létjogosultságát. Mivel ez alapjaiban kérd33jelezte meg a mainstream megközelítés értelmezési hegemóniáját, s bizonyos kutatások metodikájával és filológiai korrektségével kapcsolatban is aggályokat vetett fel, nyilvánvalóan komoly érdekeket sért. Az érintettek a könyvem megállapításainak vitatása helyett a legegyszerűbb megoldást választva, annak agyonhallgatása eszközével, a *damnatio memoriae* egyfajta posztmodernkori rítusával élnek, s kerülnek – mint ördög a tömjént – pusztán még a kötet címének az említését is, még akkor is, amikor nevén nevezése feltétlenül indokolt lenne.34

30 P33CS Éva: Válasz Szulovszky Jánosnak, *Ethnographia* 125(2014/2), 184–192.

31 KLANICZAY Gábor: Vita Szulovszky János cikkével, *Ethnographia* 125(2014/2), 193–198.; MOHAY Tamás: Megérteni, megmagyarázni, tudni, hinni: megjegyzések Szulovszky János dolgozatához, *Ethnographia* 125(2014/2), 207–212.; VARGYAS Gábor: Megjegyzések Szulovszky János „Lehet-e a szellemi néprajznak keresztény tudományos megközelítése?” című írásához, *Ethnographia* 125(2014/2), 199–206.

32 SZULOVSKY János: Válasz – dióhéjban. P33cs Éva, Klaniczay Gábor, Mohay Tamás és Vargyas Gábor hozzászólása margójára, *Ethnographia* 125(2014/2), 213–215. Interneten elérhető: <http://real.mtak.hu/id/eprint/19088> (Letöltés: 2023. március 18.)

33 Interneten elérhető az MTA Könyvtár repozitóriumában: <http://real.mtak.hu/89135/> (Letöltés: 2023. március 18.)

34 Amikor a vitatott szerz33 egy sor korábbi tanulmányát egy új gyűjteményes kötetben kiadta, az általam szóvá tett filológiai hibái közül egyet – a „Megszállottságjelenségek, megszállottságrendszerek” c. dolgozatában lév33t – korrigálta, s egy lábjegyzetben pusztán csak ennyit közölt: „Az eredeti cikkben (tévesen) circumpossessio áll. Köszönöm Szulovszky Jánosnak, hogy felhívta a figyelmemet a hibás szóhasználatra”, ám inkább semmibe vette a tudományos műveknél elvárt precíz adatoltságot, de nem nevezte meg azt a szakirodalmi helyet (Szulovszky: *Vallás – világkép – tudomány*, 108–109.), amely a hibára rámutatott (l.: P33cs Éva: *Népi vallás és mágia Közép-Kelet-Európában. Válogatott tanulmányok II.* (Studia Ethnologica Hungarica 18.), Budapest, L'Harmattan–PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 2018 [megjelenés éve: 2019]). Hasonlóan járt el Klaniczay Gábor is, mid33n P33cs gyűjteményes kötetéről írva megemlíti ugyan a 2014-es vitánkat [Klaniczay Gábor: A természetfeletti kommunikáció m33helye, *BUKSZ. Budapesti Könyvszemle*

Mivel a könyvem eredményei – részben az elmondottak miatt – mind ez idáig épp csak beszüremkedtek a szakirodalomba,³⁵ s egyáltalán nem számítanak közkeletűnek, röviden felidézem a témánk szempontjából fontosabb megállapításait.

A tudományfilozófusok számára már jó ideje nyilvánvaló, hogy helyénvalóbb nem tudományos világréprokról, hanem többes számban, tudományos világréprekről beszélni. A természettudományokon belül is más a biológia vagy a fizika világrépe, ráadásul időről időre – olykor meglehetősen gyorsan – ezek is változnak, s egyidejűleg egymás mellett több tudományos világrépremodell létezik.³⁶ Ahogy Peter Berger hangsúlyozza, a világrépre egy multiperspektívikus konstrukció,³⁷ nem létezik az az absztrakt, kizárólagos és mindenek felett álló tudományos világrépre, amelyet némelyek még manapság is tételeznek.

Mivel a keresztyén/keresztény tanítás egy koherens, bergeri értelemben vett *hibetőségi rendszert* képez, van létjogosultsága a keresztyén világrépre szerinti tudományos interpretációnak. Emlékeztetni szeretnék arra, hogy a keresztyénségnek/kereszténységnek történelmi szerepe volt a tudományosság kifejlődésében, a tudományos módszeresség a skolasztikus teológia szülötte.³⁸ Egy keresztyén tudományos paradigma nem a módszertani naturalizmus/materializmus elvetését jelenti: elfogadja a tudományok alapvető episztemológiai elveként, hogy a jelenségekre

31(2019/3–4), 169.], de mélyen hallgat a könyvemről, amelyből megjelenése után természetesen neki is küldtem tiszteletpéldányt, ahogy a többi vitapartneremnek is.

³⁵ Hazai tudományos igényű recenziója csupán Vitéz Ferencnek, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszéke tanszékvezető docensének a jóvoltából született [VITÉZ Ferenc: Szulovszky János: Vallás – világrépre – tudomány. A keresztyén tudományos értelmezési keret létjogosultsága. Vallástudományi Könyvtár, 16. Budapest, Magyar Vallástudományi Társaság – L'Harmattan Kiadó, 2018, 240.] *NézőPont* 14(2020/98–99), 29–32.], akit a könyv ezen kívül még egy publicisztikára is inspirált [VITÉZ Ferenc: A Világrépre Könyve, *Magyar Hírlap* 53(2020/45), 2020. febr. 22., 8.]. Néprajzkutató tollából pusztán Erdélyben látott róla napvilágot egy értő recenzió [LANCU Laura: Találkozhatnak-e a párhuzamosok? Szulovszky János: Vallás – világrépre – tudomány. A keresztyén értelmezési keret létjogosultsága, Budapest, Magyar Vallástudományi Társaság, L'Harmattan Kiadó, 2018. *Erdélyi Múzeum* 83(2021/2), 145–148.]. Legjobb tudomásom szerint a könyvem megállapításaira idáig pusztán Kuminetz Géza hivatkozott rektori székfoglaló beszédében [KUMINETZ Géza: *A tudományos élet és a személyiségfejlesztés sajátos fellegvára a katolikus egyetem*, (Pázmány Könyvek 10.) Budapest, Szent István Társulat, 2020], s rajta kívül tudománytörténeti áttekintéseiben eddig csak Ö. Kovács József említette meg [Ö. KOVÁCS József: Néprajz és antropológia a történetkutatásban. Egy személyes tanulási folyamatról, in: Borsos Balázs – Cseh Fruzsina – Mészáros Csaba (szerk.): *Számvetés és tervezés. A néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században*, Budapest, (ELKH) BTK Néprajztudományi Intézet – L'Harmattan Kiadó, 2020, 375–407.; uő: *Ethnography and Anthropology in Historical Research. A Personal Learning Process*, in: Borsos, Balázs – Cseh, Fruzsina – Mészáros, Csaba (eds.): *Reckoning and Framing. Current Status and Future Prospects of Hungarian Ethnography in the 21st Century*. Münster–New York, Waxmann Verlag GmbH, 2022, 133–153.].

³⁶ A különböző korok és kultúrák, tudományok változó világréperéről áttekintést nyújt pl. MARKSCHIES, Christoph – REICHLE, Ingeborg – BRÜNING, Jochen – DEUFLHARD, Peter (Hrsg.): *Atlas der Weltbilder*, Berlin, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, 2011.

³⁷ BERGER, Peter: *Computer und Weltbild. Habitualisierte Konzeptionen von der Welt der Computer*, Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, 2001, 17–98.

³⁸ Erről bővebben JÁKI Szaniszló: *A tudomány megváltója*, Budapest, Ecclesia, 1990.

természetes ok-okozati magyarázatot keresünk, és ezeket a tudomány módszereivel tesszük próbára, azonban határozottan kiáll amellett, hogy *ex nem jelenthet egyúttal ontológiai naturalizmust*. A tudomány művelői közül nem kevesen vélekednek így, még ha olybá tűnik is, hogy azok vannak többségben, akik arra a bizonyíthatatlan feltételezésre építenek, miszerint a világ csak materiából áll. Némelyek ezt teljesen dogmává merevítik, s ab ovo kizárják az értelmezési rendszerükből a transzcendens lehetőségét. Ez a hozzáállás világnézeti tautológiát eredményez, s nem teszi lehetővé a világ teljes megismerését, mivel feltételes módban sem számolnak bizonyos, logikailag lehetséges opciókkal. Ráadásul ez az alapállás nincs összhangban a filozófusoknak azzal az alapvetően konszenzusos véleményével, miszerint mivel a filozófia alapkérdése eldönthetetlen, ezért egyforma joggal vallhatja magáénak valaki akár a naturalista, akár a transzcendentista ontológia álláspontját. Vagyis a szükséges tudományos módszeresség esetén a naturalizmus és a transzcendentizmus egyaránt igényt tarthat a tudományos szemlélet státuszára. E kijelentés igazságtartalmán semmit nem változtat az a körülmény, hogy a tudományok művelésének mai gyakorlata ezt nem igazán tükrözi, s nem ritkán tetten érhető az ún. *szcientizmus* torzulása, azaz a tudomány köntösében tetszelgő naturalizmus/materializmus, amely pusztán csak azt tekinti valóságnak, ami természettudományosan megismerhető.³⁹ Az így vélekedő tudós olyan, mint a süket ember, akinek nincs tapasztalata a hangokról, a hangok harmóniájáról, és csak a zenemű partitúráját látva alkot sommás véleményt a világ legnagyobb komponistájának művéről. Olyan világot ítél meg, amelyet nem ismer.⁴⁰

Egy keresztyén/keresztény tudományos értelmezési keret nem tagadja eleve a naturalista, reduktív ateista valóságmodell minden megállapítását, hanem alapvetően bizonyos opció többlet jellemzi. Elsősorban az, hogy az Isten–ember közötti kommunikációt nem zárja ki a lehetőségek közül. Jóllehet, ha valaki arról számol be, hogy Isten szólt hozzá, nem minősíti eleve pszichés betegnek – ám nem is fogadja el fenntartások, kellő kritika nélkül. Továbbá szükséges leszögezni, noha minden további nélkül lehetséges bármely keresztyén/keresztény gyülekezet teológiájának a koordinátarendszerében tudományos igénnyel elemezni egy vallási jelenséget, azonban egy keresztyén/keresztény paradigma nem feltétlenül jelent valamelyik keresztyén/keresztény közösség tételes tanításához, teológiai rendszeréhez való igazodást. Ez megnyilvánulhat csupán *a sajátos keresztyén világkép*, s azon belül *az emberkép főbb elemeinek* mint értelmezési keretnek a figyelembe vételében, elvégre a keresztyén/keresztény hit lényege, a *kériigma*, közös. E dolgozatomban ez utóbbi megközelítést szeretném érvényesíteni. A tudományos tisztesség megköveteli – még ha a világnak ezen a táján ez nem is bevett gyakorlat –, hogy

³⁹ Szulovszky: *Vallás – világkép – tudomány*, 141–142.

⁴⁰ A reduktív elméleteknek a vallás jelenségének valódi vizsgálatára való alkalmatlanságáról bővebben l.: MEZEI Balázs: Új utak a vallástudományban, in: Czövek Judit – Szulovszky János (szerk.): *Közvetítő. Tanulmányok Hoppál Mihály 75. születésnapjára*, Budapest, Magyar Vallástudományi Társaság, 2017, 75–76.; L. még: MEZEI Balázs: Vallás és tudomány, *Vigilia* 77(2012/3), 180–187.

a kutató meghatározza a pontos világnézeti/világképi pozícióját. Így szükséges azt is kijelentennem, hogy gyakorló római katolikus vagyok, s bár nem kívánok valamiféle katolikus teológiát követni, ennek hatása alól nem biztos, hogy sikerül teljesen kivonnom magamat.

Bár nem lenne kötelező, de talán nem árt, ha megosztom a személyes kutatói dilemmámat, azt, hogy egy ideig hezitáltam azon, vajon helyén való-e római katolikusként ilyen bensőséges református anyagot elemeznem? Végül azért lett igenlő a válaszom, mert úgy vélem, ha valaki elkötelezett felekezeti, attól még megláthatja és elismerheti más keresztyén közösségek értékeit. Különbösen is, aki Debrecenben eszmélődött és teremtett ismeretségeket, kötött barátságokat gimnazistaként, egyetemistaként és fiatal felnőttként, aligha lehet igazán tájékozatlan a kálvinizmus mibenlétét illetően. Ráadásul már azért sem ismeretlen számomra a református hitélet, mivel anyai nagymamám, Pethő Józsefné, született Seres Róza (Sarkad, 1909 – Debrecen, 2003) református volt, 1976 és 1987 között nála laktam Debrecenben. Láttam hitét gyakorló életét, sőt hajlott korában, amikor már nem tudott Istentiszteletre eljárni, hogy ne kétszemélyes legyen a szertartás, részt vettem a liturgián, amikor a nagytiszteletű Rácz László lelkész úr⁴¹ karácsonykor és húsvétkor eljött, hogy Úrvacsorában részesítse. Az is a pozitív döntésem irányába hatott, hogy bár más szertartások szerint, de ugyanazt az Istent imádjuk, egyaránt Jézus Krisztust próbáljuk követni, s ugyanannak a Szentléleknek az indíttatásaira vagyunk érzékenyek. Továbbá: más vallási háttérből jöve talán megláthatók a hasonlóságok, illetve az esetleges különbségek a református és általam eddig megismert katolikus beszámolók között.

ISTENÉLMÉNYEK A TUDOMÁNY MÉRLEGÉN

„Ha Isten jelenlétéről beszélünk, ezt nem abban az értelemben gondoljuk, amint a 139. zsoltárban találjuk, hogy Isten mindenütt jelen van – bár ez mindenképpen igaz –, hanem sokkal inkább Isten jelenlétének személyes átélésére gondolunk. Ez már évezredekkel ezelőtt is megragadta és megmozgatta a legkülönbözőbb természetű és képességű embereket. Ma is hasonlóan jelenti Isten megtapasztalását és átélését, úgy, ahogyan erről az egész Bibliában olvasunk. Miért szükséges Isten jelenléte? – kérdezhetné valaki. Isten jelenléte az ő megtapasztalását jelenti. Enélkül csak mélységbe és romlásba jutnánk. Jelenléte Isten- és Krisztus-élmény. [...]

Isten jelenléte felmérhetetlen és megmérhetetlen. Nem az értelem kiváltsága és nem is a fellelkedés dolga ez. Az ész és az érzelem képtelen felfogni vagy létrehozni. Isten jelenlétét a szív éli át. Olyan tapasztalat ez, amely az embert mélységesen megragadja s amelyet Isten tetszés szerint ajándékoz nekünk. Tel-

⁴¹ 1990 és 2006 között volt a debrecen-csapókerti gyülekezet lelkésze. Életinterjúja: http://www.kre.hu/portal/images/eletutinterjuk/Racz_Laszlo_Racz_Laszlone_eletutinterju.pdf (Letöltés: 2023. március 14.)

jesen az ő legfelsőbb elhatározásától függ. Isten jelenlétét azonban csak az ő utána vágyódó szív élheti át. Olyan szív, amely egészen őfeléje fordul.”⁴²

Mielőtt Martin Schacke eligazító gondolatai jegyében ismertetném Illyés Endre hagyatékából a mintegy 300, „gyermekkori vallásos élményeim” címmel írt dolgozatról azt a néhányat, amelyekben személyes Istenmegtapasztalás érhető tetten, indokolt megnézni, hogy mit tart ezekről a mértékadó szakirodalom. A kiváló protestáns teológus, Gerd Theißen írja *Az őskereszténység élményvilága és magatartásformái* című könyvében:

„az olyan látomások, amelyekben a tanítványoknak volt részük húsvét után, nem analógia nélküliek. Különbözőségük nem érv létszerűségükkel szemben. Semmi ok nincs elvitatni a húsvéti jelenések szubjektív hitelességét, vagy patológikus jelenségeknek tartani őket: azt is el kell fogadnunk, hogy ezek idézték elő azokat a változásokat, amelyek az egyház létrejöttéhez vezettek. Azok, akik Krisztus-látomásokat éltek át, gyakran alapjaiban változtatták meg az életüket, és új irányt szabtak maguknak.”⁴³

A nemzetközi hírű római katolikus Biblia-szakértő, Farkasfalvy Dénes hangsúlyozza, hogy majdnem minden Krisztushívőnek vannak olyan élményei, amelyek Jézus Krisztusról mint jelen levő személyről számolnak be. Rámutat, itt nem egyszerűen valamilyen fantáziaképről van szó:

„nem arról, hogy Jézus alakja az evangéliumok alapján mintegy megelevenedik, azaz a képzelet jóvoltából a »regényhősből« valóság lesz. A »most és itt« valóságos Krisztusáról van szó és olyan élményről, amely egyáltalán nem rendkívüli, tehát nem csodás vagy kivételesen »misztikus«, hanem minden keresztény életében megjelenik több-kevesebb tudatossággal. Azt éljük meg, hogy Krisztus most is valóság: egyrészt az örök életben – »odaát« –, másrészt egy olyan jelenlétel, amellyel övét a földön elkíséri. [...] Annak a megtapasztalását jelenti, hogy Isten a tőle elrugaszkodó embert határtalanul szereti. Az abszolút szeretet élménye ez, amely a keresztényben nem maradhat határozatlan és bizonytalan, hanem a Krisztus-tényben »ölt testet«, »tematizálódik«: a Krisztus-tény a Krisztus-élményben lesz személyes világom részévé. A keresztény ember Krisztus-hite, ha élő, akkor Krisztussal való tényleges kapcsolatot jelent. Azt is mondhatnánk, hogy a hit csak akkor ihlet imádságot, ha elérhető, megszólítható személyes valóságra vonatkozik. A keresztény élet tehát nemcsak az apostolok hithirdető szavának ad hitelt. Nemcsak elfogadja, hogy Krisztus feltámadt és él, hanem az apostolok élményét újra megjeleníti a keresztény létformában.”⁴⁴

⁴² SCHACKE, Martin: *Mózes az Isten jelenlétében*, 2. kiadás, Tuttingen, Evangéliumi Iratmisszió, é. n., 9.

⁴³ THEIßSEN, Gerd: *Az őskereszténység élményvilága és magatartásformái. Az őskereszténység pszichológiája*, ford. Szabó Csaba, Budapest, Kálvin Kiadó, 2008, 145.

⁴⁴ FARKASFALVY Dénes: Hit és tapasztalat, *Szolgálat* 17(1985/66), 17–18.

Itt emlékeztetek arra, amerikai valláspszichológusok már több évtizede használják az első-, illetve másodkézből származó vallások szakkifejezést. Az első csoportot a vallás közvetlen formája képezi: alapja a misztikus megtapasztalás, vagyis a közvetlen Isten-kapcsolat. A második csoport jellemzője a közvetett és közvetített hit, egy misztikus által kölcsönzött ismeret. Nyilvánvaló, más a struktúrája az Istenbe vetett hitnek, ha az első kézből származó, személyesen szerzett Isten-ismeret, és megint más a saját tapasztalat fedezetével nem rendelkező Istenről való tudásnak. A keresztyénség az első csoportból indult, az államvallássá válásával a sokaságra a második csoport ismérve lett jellemző, de az egyháztörténet tanúsága szerint újra és újra kovászként működnek az első csoportba tartozó keresztyének kisebb-nagyobb csoportjai.⁴⁵ S amint azt Theißen és Farkasfalvy szavai jelzik, nemcsak elvileg lehetséges az imádkozó keresztyénnek olyan élménye, amely Krisztussal való találkozásként írható le, hanem kifejezetten nehezen képzelhető el elkötelezett keresztyén élet, élő hit valamifajta misztikus megtapasztalás nélkül.

Az már más kérdés, hogy történelmi meghatározottságoktól, az adott kisebb-tágabb közösség kultúrájától, normáitól, bevett szokásaitól is függ, hogy az ilyen személyes megtapasztalásokról milyen mértékben és milyen körben számolnak be egymásnak, illetve beszámolnak-e egyáltalán. Amint azt Illyés Endre a magyar református földművelő nép lelki életéről írt könyvében megállapította, ilyen téren egyfajta lelki szemérmesség jellemzi a kálvinista parasztságunkat:

„A lélek szentélye a vallásos érzés számára van fenntartva. Ide nem pillanthat be más. A vallásos megindultság kiteljesedése olyan személyi benső ügy, Isten és ember oly legközvetlenebb dolga a mi népünk szerint, hogy azt minden idegen tekintet csak zavarná... Megtörné a titokzatos csend drága áhítatát, a lélek Istenhez fonódó, erőt gyűjtő kapcsolatát... [...] A magyar ember valami kimondhatatlan érzékenységgel fél a világ elé vinni azt, ami nem a világ elé való, nem a profán szemek és fülek közpredája s mások gúnyos vagy rosszakarató beszéde tárgyául való. Mint a szerelmét szégyenli, rejtegeti a tettetés nélküli tiszta szeméremzéssel, úgy rejtegeti ezt a még nagyobb szerelmét, Istenhez vonzódását, a mindenség Urához való gyöngéd lelki odairányulását. Ezért megy nálunk mindig nehezen a bibliakörökön megszólaltatni híveinket, imaóráinkon bizonyágtételre bírni őket, vallásos tárgyú írásaiknak kezükből való kiadására rávenni a *szemérmes lelket*.⁴⁶

„[A] lélek mélységes szeméremérzetét – szögezi le könyve másik helyén – csak nagyon meghitt környezetben tudja levetkezni a magyar református hívő, noha nem mindig törné össze a vallástétel sulya az élmény finom üvegkristályát s sokszor épen a bízó, odaadó hitvallás, az életnek bátran Isten kezébe adása mentené meg a lelket a küzdés, habozás, halogatott reménység tépő gyötrelmeiből.⁴⁷

⁴⁵ Szulovszky: *Vallás – világkép – tudomány*, 53.

⁴⁶ ILLYÉS Endre: *A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára*, Szeged, Szerző kiadása, 1931, 30.

⁴⁷ Uo., 32.

Illyés Endre ennek fényében rendszerint kétszer is megíratta tanítványaival a vallásos élményeiket felmérő dolgozatot: előbb az alsóbb osztályokban, majd évekkel később is, amikor már jobban kialakulhatott diákjai és közte a bizalom légköre. Azt, hogy ez a módszere bevált, megerősíti az egyik ismertetésre kerülő dolgozat is. Ezzel együtt, a levéltári kutatás két napja során elolvasott mintegy 300 beszámolóban csak kb. 3 százalékát teszik ki azok a leírások, amelyek kifejezetten Istenélményekről szólnak, s nem csupán valamely keresztyén ünnep megüleséről emlékeznek meg vallásos élmény gyanánt.

Míg egy reduktív ateista világkép talaján álló kutató minden további nélkül dönthet úgy, hogy azt tekinti „Istenélménynek”, „Isten megtapasztalásának”, amiről az adatközlője azt állítja, hogy az, addig – ha komolyan vesszük – a keresztyén/keresztény tudományos paradigma esetében ennél tovább kell lépünk: mérlegelnünk kell az adott beszámoló hitelességét is, vajon valódi Istenmegtapasztalás volt-e az, amit átélt? Ez egyáltalán nem könnyű feladat. Recens néprajzi gyűjtés során egy vele megosztott bizonyágtétel esetében a kutató látja az alany (rideg szakkifejezéssel: az adatközlő) személyét, előadásmódját, érzéseinek változását, s eközben érzékelheti szellemében a hallott történet rá gyakorolt hatását, s jó esetben még a lelkek megkülönböztetése, a *discretio spirituum* ajándékának (ld. 1Kor 12,10) a rezdüléseit is. A személyes megfigyelésnek az az előnye is megvan, hogy megismerheti az illető előéletét – nemcsak magától az interjú alanyától, hanem annak közössége tagjaitól is kaphat – akarva-akaratlanul – visszajelzéseket, hisz faluhelyen ismert volt, közülük ki az „Istenes”, imádságos lélek. Azonban ha egy írott történeti forrással dolgozunk, sokkal nehezebb a kritikai elbírálás, különösen, ha csak a leírt szövegre támaszkodhatunk, s nem áll rendelkezésünkre a szerzőről semmilyen további információ,⁴⁸ ráadásul az írott szöveg még rövid is.

Sajnos, a hagyatékban nem mindegyik dolgozat éri el a bizonyágtétel szintjét. A szövegek általában nagyon rövidek, így ezekből alig sejlik fel a szerző személyisége. A diákok beszámolója csak ritkán volt annyira részletes, hogy abból kiderüljön, a leírt Istenélménynek mennyire volt tartós, habitust megváltoztató hatása – márpedig ez egy különösen fontos kritérium az ítéletalkotáshoz. A tévedés lehetősége ezek miatt fokozottabban fennáll.

KÉTSÉGES HITELESSÉGŰ BESZÁMOLÓK

1.

„Imádkozás közben az égre néztem, mögötte megjelent egy másik világ, melynek közepén egy aggastyán ült, körülötte angyali sereg, zsámolya mellett pedig (a földön, mivel zsámolya az ég) voltunk mi emberek, arccal elé borulva.”⁴⁹

⁴⁸ Megpróbáltam a leánykori nevükre az Arcanum ADT Plus, illetve Hungaricana adatbázisaiban rákérteni, s további életútjuk iránt nyomozni, de csak csekély eredménnyel jártam.

⁴⁹ TREKKK Illyés Endre hagyatéka R 3948 cs. Filep Irma III.

Minden bizonnyal ez csak gyermeki képzelődés terméke. Túl rövid, nincs nyoma tremendumnak,⁵⁰ átformáló erejű megrendülésnek, amelyek a valódi Istennel történő találkozásokat jellemzik.

2.

„Az elmúlt évben a jó Isten igen sokszor megmutatta, hogy rajta kívül senki sem segíthet meg minket a bajban, veszélyben. Mikor a nagy bombázások voltak, édesanyámmal és a húgómmal kimentünk az egyik ismerős tanyára. Édesapámat ide kötötte a hivatása és így nem jöhetett ki velünk. Ő idehaza volt, mikor bombáztak.

A támadás után 2 hétig nem láttuk és nem tudtunk róla semmit, s már azt hittük, hogy meghalt. Azonban a jó Isten nem engedte meg, hogy az emberek valótlán állítása beteljesedjen, mert 2 hét letelte után ismét láthattuk édesapánkat, akit a jó Isten megőrzött a veszélyben is.”⁵¹

Nincs is szó valamilyen Istenmegtapasztalásról, átformáló hatású találkozásról, csak jámbor módon Istennek tulajdonított megmenekülésről, gondviselő szerepéről.

3.

„Amikor apukám be volt zárva Kolozsváron, odahaza anyukám mindig szomorkodott, mindig sírt. Ez engem nagyon bántott, és egyszer arra kértem anyukámat, hogy imádkozzunk. Összekulcsoltam a kezemet, és fennhangon mondtam a »Mi Atyánk«-ot. Nem tudom aztán, hogy az én imádságomra segítette haza a jó Isten apukámat, ha nagyon sokára is, de újra együtt lehettünk.”⁵²

Bár maga a beszámoló itt is hiteles, azonban akár az előző történet, ez sem tükröz igazi Istenélményt, csak nagyon-nagyon bizonytalanul felveti, hogy esetleg imameghallgatás segítette haza az édesapját.

4.

„Máig sem tudom, minnek a következménye volt, de kicsi koromtól kezdve még kisebb polgárista koromban is minden éjjel rosszat álmodtam. Rendszerint boszorkányok üldöztek. Nagymama azt mondta, »biztosan nem imádkoztál lefekvés előtt«. Imádkoztam én minden este hangosan, de csak rosszat álmodtam továbbra is. Már annyira ment a dolog, hogy éjjel felsikítottam és sírtam, s nem mertem elaludni, mert tudtam, ismét rosszat fogok álmodni. Félttem nagyon és a sötétben még ébren is rémképeket láttam. Minden éjjel ismétlődött a rossz álom különböző változatokban s én a félelemtől valóságos idegbeteg lettem. Még nappal is félttem a szobában egyedül maradni. Egyszer aztán valóban csoda történt.

⁵⁰ A vallástudományban Rudolf Otto klasszikus könyve révén ismertté vált fogalom: a szent olyan fenséges hatalomnak (majestas) megnyilvánulása, amely retentő titokkal (mysterium tremendum), ugyanakkor megígéző, elbűvölő titokkal (mysterium fascinans) szembesíti az embert. – Magyar kiadása: OTTO, Rudolf. *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionalishoz*, ford.: Bendl Júlia, Budapest, Osiris, 1997.

⁵¹ TREKKK Illyés Endre hagyatéka R 3948 cs. Bikki Ilona I. a. lic.

⁵² Uo., R 3948 cs. Kovács Zsuzsánna I.a. lic.

Lefekvés előtt az éjjeli szekrényemen lévő nagy Bibliára tettem a hajcsatomat és szalagot, s akkor éjjel nagyon jól aludtam. Apukáék már ekkor sokat magyaráztak nekem a Szentírásból s imaórára is elvittek néha. S én hittem, hogy ha mindig a Bibliára teszem a csatot és szalagot, nem fogok többé rosszat álmodni. S valóban így történt.

A Szentírás erejét azóta is számos alkalommal tapasztaltam.”⁵³

Inkább egyfajta babonás hit érhető itt tetten: védő amulettként szereplő Biblia. A Szentírás ereje a lapjain olvasható Isten Igéjében rejlik, annak olvasása és kimondása valóban megerősítő, bátorító, s akár gyógyító és szabadító erővel bír. Itt alighanem egy pszichés mechanizmust láthatunk. Egy nyugodt alvással töltött éjszakát a gyermek ok-okozati kapcsolatba hozott a Bibliára tett csatjával és szalagjával. A szülők Szentírás-tiszteletét, az Igébe vetett hitét érthette úgy félre gyermekfejjel, hogy a Bibliára helyezett dolgai révén, a Biblia ereje hatásaként aludt jól. S ebbéli babonás hite miatt a továbbiakban már nem félt – és ezért jól aludt.

HITELESNEK TŰNŐ ISTENÉLMÉNYEK

Két hiteles hangú beszámoló szól a gyermeki ima megnyugtató tudó, félelmet elűző erejéről:

1.

„Elemista lehettem, amikor egy nyári napon az ég beborult és nagy kövér cseppekben esni kezdett az eső. Mennydörgött, villámlott. Olyan nagy dörrenés hallatszott, hogy az egész ház rengett belé. Félni kezdtem, nem tudtam megnyugtatóni magamat, mert a percenkint megismétlődő dörrenés még inkább fokozta a félelmemet, nem tudtam mit csinálni. Egyszerre eszembe jutott a jó Isten, hogy hozzá kellene fohászodni és kérni a segítségét. Reszkető kezemet összetettem és imádkozni kezdtem. Még be sem fejeztem imádságomat, már el is állt az eső. Ettől kezdve akármilyen veszedelem fenyegetett, mindig Istenhez fohászkoztam és Ő meg is segített.”⁵⁴

2.

„A legelső emlékem abból az időből való, mikor 1930 táján nehéz helyzetben volt a családunk. Hiába dolgozott Édesapám igazán éjjel-nappal, hiába varrt Édesanyám sok dolga mellett is idegeneknek a köhögős vén varrógépen: sokszor nem volt az asztalunkon sem leves, sem kenyér. 3-4 éves lehettem akkor, s egy koratavaszi délelőttön addig énekelte Édesanyám a 202. dicséretet, míg én is megtanultam:

Oh, ti kiknek kezeitekben könnytől ázik a kenyér
Egyik felhő tovalebber s már a másik visszatér:
Csüggedt szívek higyjetek! Gondol Isten véletek!
Jöjjetek ti megfáradtak
Találjatok nyugodalmat.

⁵³ Uo., R 3948 cs. Mágay M. V. tk.

⁵⁴ Uo., R 3948 cs. Kubinyi Mária I.a. lic. isk. tan.

Nyíregyházán 1938-ban egy este lefekvés után bekopogott valaki az ablakon. Bekiáltott valami olyasfélét, hogy »Nagy dolgok történtek és háború lesz«, aztán tovább ment. Édesanyámék sokáig beszélgettek, mi történhet?, hogy történhet, és engem szörnyű félelem fogott el félálomban. Kétségbeesve fordultam a fal fele és pissenés nélkül sírdogáltam azután – mert nem tudtam mondani semmi más imádságot: »Miatyánk...« Csodák csodája: minden szava úgy hullt rám, mint az áldás, mintha nagy, meleg fénykéve világítana rám: félig se mondtam el az imát, már elaludtam boldogan, mint az angyalok.

Nagyapám vidám és templomos öregember: nyáron mindig náluk szoktam lenni; ővéle sokszor féléjszakát is áténekelgettünk, különösen régebben. Ott olvastam először a Bibliát is. Hatalmas nagy könyv a Nagymamámék Bibliája, alig tudtam még olvasni, mikor kicipeltem a tornácra és olvastam belőle a Mózes I. könyvét.

Később vasárnapi iskolás koromban nagyon felszaporodtak számbelileg a valóságos élményeim; de olyan mély, olyan megrendítő, ösztönös és tiszta élmény mint ezek, nem volt egyik sem, soha.”⁵⁵

Ugyancsak hitelesnek tűnik az a történet is, amely azt tanúsítja, hogy nemcsak az elmondott imádságnak van féleleműző, megnyugtató hatása, hanem a szülőktől hallott tanítás felidézése is Isten jelenlétébe helyezte, illetve ennek megnyugtató tudatával töltötte be a magára maradt gyermeket:

3.

„Biztosan már nem emlékszem, 5-6 éves lehettem, amikor először éreztem a Jó Isten hatalmát és gondviselő kezét.

Meleg nyári délután volt. Bár sem előtte, sem utána nem történt meg, hogy-hogy nem, egyedül maradtam otthon. Elővettem a babámat és játszani kezdtem. Ez volt a legkedvesebb szórakozásom. Nagyon elmerülhettem a játszásba és nem vettem észre, hogy az idő hirtelen megváltozott. Egy hatalmas mennydörgés riasztott meg csendes játszogatásomban. Hirtelen nagy vihar támadt. Zuhogott az eső, dörgött, villámlott. Egyik csattanás a másikat érte. A játék nem tudta tovább lekötni a figyelmemet – féltem nagyon –, mert egyedül voltam. Sírtam, hogy miért éppen most kell édesanyámnak távol lenni? De amint Rágondoltam, csodálatos módon eszembe jutott valami, amit már sokszor hallottam édesanyámtól, el is hittem – mert Ő mondta, de amiről csak most győződhettem meg, teljes valósággal, hogy sohasem vagyok egyedül, mert a Jó Isten mindig és mindenütt ott van. – És ekkor megnyugodtam.

Most visszagondolva tűnik fel igazán csodásnak, hogy egy olyan kis gyermeket, mint akkor voltam, hogy tudott ez a tudat úgy lecsendesíteni és megbékíteni, hogy minden félelmem megszűnt, és megnyugodtam.

Éreztem, hogy van Valaki velem és nincs okom a félelemre. Édesanyám kétségbeesve, nem tudván elgondolni, hogy mi lehet velem, hazasiertett – legnagyobb csodálatára boldogan játszó kislánya fogadta.”⁵⁶

⁵⁵ Uo., R 3948 cs. Kathi Klára II. lic.

⁵⁶ Uo., R 3948 cs. Nagy Ilona tnk.

Egy megrendítően őszinte történet arról tanúskodik, hogy a tiszta gyermeki szívvel mondott ima nemcsak megnyugtatón képes, akár csodás gyógyulást is eredményezhet:

4.

„(Az első alkalommal nem akartam ezt megírni. Lehet, hogy most sem kellene, de ez az egyetlen vallásos élményem.)

Kicsi koromban, amikor ébredezni kezdett az agyam, szívem; gondolataim és érzéseim voltak már, hosszú, borzalmas éjszakákon gondolkoztam rajta, kicsoda az Isten? A sápadt villanyfény megvilágította a még sápadtabb gyerekarco-da az Isten? A sápadt villanyfény megvilágította a még sápadtabb gyerekarco-sarkában, s egymást átölelve hallgattuk testvéreimmel részeg apánk ordítózását, szörnyű átkait, s káromkodásait. Ki hát az az Isten, akinek nevét csak a legcsúnyább szavakkal hallok együtt emlegetni az apámtól? Ki az, akihez az anyám, az én üldözött, gyenge, szomorú anyám minden bajában hozzá imádkozik. Ki az az Isten, akit mi 3-an testvérek összetett kezekkel (az enyémet is összetették bátyáim) dicsérünk esténként, korgó gyomorral, az aznapi gondoskodásért...

– Isten, Isten, Isten... Három szájból, 3 félekép. Összekavarodott bennem minden, amit csak eddig hallottam az Istenről, s nem tudtam, kinek higgyek. S egyszer az anyám nagyon beteg lett. Kórházba került, hol az orvosok is lemondtak róla. Az apám itthon dőzsölt, megülte előre az anyám halotti torát.

– Árvák voltunk, nem volt, aki gondoljon ránk, s a 3 gyerek ott sírt, zokogott az ágyon és imádkozott.

– Nem volt, aki gondoljon ránk?

– Dehogy nem. A kórházi ágyon megmozdul a halotti dermedtségbe merevült anya: »Én nem akarok még meghalni, engem várnak a gyermekeim«. Ekkor fordult meg a betegsége, ezen az éjszakán.

– S akkor értettem meg igazán, ki az az Isten, mikor fehérén, haloványan visz-szajött közénk az anyám.⁵⁷

Egy karcagi vagy Karcag környéki⁵⁸ lánnyal Jairus lányához (Mt 9,18–19,23–25; Mk 5,22–24,35–43; Lk 8,41–42,49–56) hasonló eset történt. Bár egy (tetsz)halott feltámadásáról szól, mégis hihető, a szövegen érződik, hogy az érintett családban sokszor felidézett, megrendítő esemény volt, amelyre megerősítő pecsétet tett egy ígés levelezőlap is.

5.

„Vissza a halálból

Nagyon beteg voltam, tífuszos. Egy éjszaka aztán eljött a döntő óra. Nehéz haláltusa után végre lecsukódott a szemem és a szívem megszűnt dobogni. Nagyapám lefogta szememet: aludj, kis leányom. Anyuci fölsikoltott és Apukám kivezette a másik szobába, ahol félig önkénytelenül (sic!) kinyitották a régi

⁵⁷ Uo., R 3948 cs. Osváth Aliz. – Az Arcanum ADT Plus adatbázisa szerint 1996. szeptember 8-án a Kölcsény Ferenc Református Tanítóképző Főiskola ünnepélyes tanévnyitó tanácsülésén aranydiplomát kapott Marosi Lajosné (Osváth Aliz): *Hajdú-Bihari Napló* 53(1996/209), 1996. szept. 9., 15.

⁵⁸ A történet főszereplője és lejegyzője, Kulhavi Margit az Arcanum ADT Plus adatbázisa szerint 1937 és 1940 között Karcagon járt a polgári leányiskolába.

öreg Bibliát és a tekintetük arra esett, amikor Jézus feltámasztja Jairus leányát és azt mondja neki: leányom, néked mondom, kelj fel. És ekkor Anyuci boldogan mondta, hogy: »nem halt meg«, és mikor bejöttek újra, már nagy csodálkozó szemekkel néztek rájuk. Másnap egy levelezőlap érkezett, amelyen ez a jelenet volt ábrázolva és alatta a szent ige. Az egész család nagyon boldog volt és azóta is nagyon sokszor hallottam ezt mesélni és az első nagy csoda közelebb hozta hozzám az Istent. Azóta naponként érzem, hogy Isten keze irányítja az életemet és nagyon sok csoda történt életemben, különösen az utóbbi időben.”⁵⁹

Szűkszavú, szemérmes bizonyoságtétel, keresetlen, minden mesterkéeltségtől mentes szavakkal:

6.

„Még elemibe se jártam, amikor édesanyám mese helyett Jézus történeteivel ismertetett meg. Minden reggel korán kelt, mint általában a falusi házaknál szoktak. Először is Jézus születéséről mesélt, mert hiszen mese volt az akkor az én számomra. Aztán a Jézus életéről, elárultatásáról, mennybemeneteléről mesélt sokat. Amikor elemista koromba tanultam róla, akkor tudtam meg, hogy ez nem mese. Ez azonban nem inogtatta meg bennem azt a hitet, amelyet édesanyám beszéde alapozott meg. Még a mai vallásosságom is erre épült fel. Bizony, a ma emberének egyebe sincs, mint a hite. Az egyetlen dolog, illetve kincs, amit nem tudnak az embertől elvenni.

Amikor elmaradtam az édesanyámtól 1944 őszén, és egy teljesen idegen családdal keltem útra, menekültem a fergeteggel egyenlő had elől, akkor döbbsentem rá, mit ér az Isten segítsége, azt hittem és mondtam, nem tudok tovább Istenben hinni. Megingott a hitem, kiábrándultam az életből, szinte önmagamot is gyűlöltem. Akármerre mentem, nem találtam helyemet. Mindenütt egy üres tér vett körül, s ez az üresség szinte őrzítő volt. Akkor nem tudtam, mi az, de megtudtam októberben, amikor én Gyulaházán maradtam, azt mondhatom, hogy vadidegenek között, édesanyám meg a húgommal, öcsémmel Mikepércsen. Áthidalhatatlan lett köztünk a távolság, s még nagyobb körülöttem az üresség. Majd kitört belőlem az addig elfojtott fájdalom, s rátaláltam Istenre, megújult hittel.

Ez a hit mint egy fáklya lobogott előttem, s vezetett Ausztrián, Csehszlovákián keresztül és ismét haza édesanyámhoz. Nagyon sokat szenvedtem, dolgoztam, de erőt adott nekem az Isten a hitemen keresztül, s elmondhatom, olyan jól esik azóta a templomba menni, mintha a boldogság szigetére mennék, mert újjászületve jövök ki a templomból.

Azt én érzem, tudom, hogy amit kérek azóta Istentől, mindent megad. Szemmel láthatóan vezetni az egész családjunkat. Mert már tudom, mit jelent vallásosság szívből, s mit jelent Istent hinni teljes lélekkel. Nemcsak én voltam az, aki elszakadtam a családomtól, sokan voltak, sokan. Ez a sokaság csak káromko-

⁵⁹ TREKKK Illyés Endre hagyatéka R 3948 cs. Kulhavi Margit V. – 1996. szeptember 8-án a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola ünnepélyes tanévnyitó tanácsülésén aranydiplomát kapott Kárpáti Jenőné (Kulhavi Margit). *Hajdú-Bihari Napló* 53(1996/209), 1996. szept. 9., 15.

dott, sóhajtozott, de Istenhez soha nem is próbált közeledni, sőt, kinevette, aki vallásos volt. Amikor aztán belátták, hogy nincs mentség, a fogolytábor kapui bezárva, bizony az Istenhez fordult. Kincs volt ez eleinte, de annál szebb volt aztán. Azok a megtört arcok, amikor az ég felé fordultak s Istenhez imádkoztak. Nem volt már megvetett, aki vallásos volt, az lett mindenki.

Én magamról csak azt tudom állítani, hogy én már gyermekkoromban vallásos voltam, hiszen nem is láttam mást édesanyámtól sem. Amikor vasárnap délutánonként más gyermek játszani ment, én akkor a templomba mentem. Akkor is, meg ma is, ha én vasárnap nem megyek templomba, az egész hetem el van rontva, úgy hiányzik valami, keresem, mi lehet, üres a lakás, az bizony a templomi istentisztelet hiánya. Isten áldását kérem minden lépésére, tetteire az édesanyámnak, aki a hit első cseppjét belém csepegtette, s ápolta, fejlesztette tanítóim és tanárain segítségével. Tudom, ha árva vagyok is, Isten mindig velünk marad, nem hagyja el az övét.⁶⁰

Egy őszinte hangú bizonyoságtétel a szívig hatoló prédikáció erejéről:

7.

„Szüleim és nagymamám csak jó példát mutattak előttem. Sokat foglalkoztunk az Isteni gondviseléssel és hittem is az Istenben rendületlenül és a Megváltóban, az én Krisztusomban. De egyszer jött egy fordulópont az életemben, Krisztus tagadó lettem. Azt nem tudom, hogy kinek vagy minek a hatására, de Jézus nevét soha nem ejtettem ki a számon. Hittem én, hogy Jézus van, de nem úgy, mint Istent, hanem mint tudós embert, aki az embereket jóra tanította. Próbáltak lányok, fiúk, papok, tanítók megtéríteni, meggyőzni, de nem sikerült senkinek. Mégis egyszer visszatértem régi hitemhez. Ugy (sic!) történt. A nyáron az új kenyérre osztottak úrvacsorát, nem készültem, miért vegyek én úrvacsorát, nem hiszem én Jézust, bár szüleimnek azt kellett mondanom, hogy fáj a fejem, mert különben megharagudtak volna. És mégsem úgy történt. A szomszédunkba két leány jött vendégségbe, és engem megkértek, hogy vezéreljem el őket a templomba, mert szeretnének úrvacsorát venni. Nem volt mit tenni, elmentem, készületlenül és Jézus tagadásával a szívemben. A papunk prédikált Jézusról és arról, hogy ha az Ő segítségét kéri az emberek, valóban segít. Többek között elmesélt egy jelenetet az orosz bejövételről. Egy orosz lement egy pincébe, ahol lányok és asszonyok voltak. Az orosz kiválasztotta az egyik leányt és el akarta vinni, a lány térdre borult, az égre nézett és felkiáltott: »Jézus segits«. Az orosz elment és otthagya a leányt. Mikor tiszteletes urunk is kiáltotta, hogy Jézus segits, a könny megeredt a szememből, megrázkódtam, a hideg borzongatott. Megtértem. Ez a két szó hívott vissza Jézushoz. Olyan bűnbánattal járultam az Urasztalához, ahogy még soha sem. Igazi bűnbánat volt. Éltem az úrvacsorával és utána való héten történt velem egy fájó esemény, amelyet a hitetlenségemnek tulajdonítottam, és sírtam esténként és kértem

⁶⁰ TREKKK Illyés Endre hagyatéka R 3948 cs. Fehér Róza V. tnk – Minden bizonnyal azonos azzal a Csorba Ferencné Fehér Rózával, akit gyász hír szerint 1998. december 4-én Debreceni köztemető 2-es számú ravatalozó terméből a református egyház szertartása szerint búcsúztattak: *Hajdú-Bibari Napló* 55(1998/282), 1998. dec. 2.

a Megváltót: »Jézus segít«.

Most már én is látom, hogy segít, mert ami akkor fáj, az Ő segítségével meggyógyult és újra boldog és Jézusban hívő lettem.⁶¹

EGY BIZONYTALAN HITELESSÉGŰ TÖRTÉNET

„Bibliás vénasszonyok neveltek engem: a nagyanyáim. Mert nagyanyám volt az egész falu öregje. Nem prédikáltak és nem meséltek, számot én soha prédikációról nem adtam. Csak néztem őket, amint suhog ráncos fekete szoknyájuk, apró öregest lépnek a felsepert utcán; s zsolnárt, bibliát visznek feketeszélű, fehér zsebkendőben a templomba. S gyermeki kíváncsisággal néztem a szemüket... Azt a csodálatos tükröt, ami nekem mindig megmutatta az egész embert... És néha szagoltam a zsolnártbafozott boldogasszony levelet. Mind-mind megannyi titokzatos csoda... Láttam elmenni őket, sóvárgón várva a második harangszót – mert az elsőt öltözködésre húzzák, s csak mikor a második megszólal, nyílnak ki ünnepre a kis kapuk. Láttam hazajönni is őket, tempósan, nyugodt méltósággal. S a szemük – törtfényű kis öregasszony-szem – nagy-nagy békét sugárzott felém. S hallottam énekelni őket. Reszketősen nyúlt a zsolnárok dallama... Kaput nyitott sejtő lelkem előtt, s láttam már – homályosan bár, nyitott lélek-kapuk mögött az ember tragédiáját. Az örök emberét. Láttam dallamok nyomán a bűn kékét és borzalmát, Kain irigységét... Zengett reszketően tovább az ének, mesélt a dallam bűnök babiloni fogságáról... S úgy hívott zsolnárok hangja bibliás vénasszonyok közé... És egyszer betértem én is oda, ahol az örök ember örök tragédiája újjongássá válik, – vasárnapi vénasszonyok közé – a templomba. És zengett az ének... Nem tudtam szövegét, dallamát, de: mintha nagy utak messzi végtelenségén haladt volna két apró gyermeklábam. S az úton – emlékszem, mert néha most is érzem – valami derengés enyhítette távolsággal növekvő fáradtságom... És szólott az Ige. Láttam a papot. Ismertem régről – tisztelettel szólt apám otthon róla. Olvasott valamit nehéz Bibliából, aztán beszélt. Nem értettem, hogy mit, nem értettem, hogyan, de prédikáló hangja lelkem bezárt kapuit feszegette. Titkokat látott alig nyílt, hunyorgó szememmel. És én úgy éreztem, az úton, hova zsolnárok dallamával lépett a lábam, nagy, mély gödör tátong. Megréműltem a mélységtől, mert nagyságát fel nem foghattam, s nagy félelmem, titkok súlya könnyekben csordult ki. Olyan üres voltam! S úgy fáj nekem ez a nagy üresség! ... s ekkor – előttem a mélység, s bennem az üresség – úgy éreztem, két nyitott, ölelő kar vár az utam végén, s két áldott, gyönyörű szem épít sugarából a mélység fölé hidat. Se arc, se test, se hang, se fény: csak két áldó kar és két csodás szem... S tudtam, hogy Ő az Isten! Mikor imádkoztunk, ott éreztem magam abban a két védelmező karban. Nem féltem már titkok nyílásától, megértően bólintottam emberi gyarlóságokra, megértettem mindent, mi eddig titok volt. S a felhangzó ének az én szívem megismerésből fakadó nagy megértését,

⁶¹ TREKKK Illyés Endre hagyatéka R 3948 cs. Bihary Ilona III. lic.

hazatalálásom boldog ujjongását is magával vitte. Azóta is titok, megenyhülés, megismerés és megbocsájtás nekem a templom. Már akkor – legelőször – megsejtettem az ember értelmét, s emberi gyarlóságokra, hibákra, akkor bölintotam fáradt-öregesen. S megmaradt nekem ma is, templomi órák csendjében, titkok megismerése folytán a nagy megbocsájtás... És a nagy szeretet... Bibliás vénasszonyok lelke nevelt engem...”⁶²

A bizonytalanság oka: túl jól, túl irodalmian van megírva. Olyan, mintha egy jó tollú, írói vénával megáldott tehetséges teremtés ujjgyakorlatot írna a kapott feladatra. Mindazonáltal elképzelhető, hogy íróját valóban érte valamiféle misztikus élmény egy templomban, de több megfogalmazása is olyan (pl. „Láttam a papot. [...] – tisztelettel szolt apám otthon róla”), mintha vallástanára tetszését szeretné elnyerni a történetével, ezért kérdéses, mennyi benne a fikció, s mennyi a valós mag.

VÉGEZETÜL

E dolgozatommal alapvetően a figyelem felkeltése volt a célom: egyrészt egy, a református identitás megerősítésének a szolgálatában telt életműre, másrészt az Ilyés Endre hagyatékában lévő dokumentumok egyik sajátos, a 20. század közepi⁶³ református fiatalság mentalitását, valláshoz fűződő viszonyát tükröző forráscsoportjára.

Az adott kép nem tekinthető sem teljesnek, sem véglegesnek. Nemcsak azért, mert a mintegy 750 beszámolóinak csupán közel felét tudtam a kétnapos levéltári kutatás során átolvasni, s annak mintegy 3%-a tartalmazta Istenélmény leírását, tehát e kis minta alapján nem lehet messzemenő következtetéseket levonni. (A többi dolgozat „vallási élmény” gyanánt egy egyházi ünnepen – rendszerint a karácsonykor – történekről szól.) Azért sem tartom még befejezettnek, mert egy keresztyén paradigma mentén történő elemzés egyik első próbálkozása ez a dolgozat, s várom a visszajelzéseket, az esetleges megerősítő, vagy éppen ellenkezőleg, a korrigáló, vitató észrevételeket. Elvégre a lelkek elbírálása, a discretio spirituum gyakorlása is megkívánja bölcs és Istenben élő testvérek részéről a helyeslés vagy elutasítás pecsétjét.

Ha módom lesz rá, a továbbiakban a diákok vallásos ismereteit, gondolkodását tükröző összes dolgozatra kiterjedően szeretnék majd elemzéseket végezni. Nem egyedül: a különböző szempontok szerinti, kvantitatív és kvalitatív, szövegelemzésen alapuló feldolgozásban Csikós Gábor pszichológus-történész (Károli Gáspár Református Egyetem, MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport) közreműködésére is számíthatok.

⁶² TREKKK Ilyés Endre hagyatéka R 3948 cs. Balázi Eszter V. o.

⁶³ A dolgozatokon csak elvéve szerepel dátum. A legutolsó keltezés 1945. novemberi.

ABSTRACT

János Szulovszky: Calvinist Youth's Experiences of God in the Mid-20th Century

Endre Illyés (1897–1962) was a Reformed pastor, theologian, educator and ethnographer who spent his life strengthening the Calvinist identity. From 1933 to the mid-1940s, he worked as a religious educator in Debrecen. He regularly had his students write essays on their religious experiences. Most of the students recalled the events of a Christian feast. Only about 3 percent of them wrote about an explicit experience of God.

Following the author's arguments in his 2018 book (*Vallás – világgép – tudomány /Religion – Worldview – Science/*) about the legitimacy of a Christian scientific interpretation framework, he presents the essays that explicitly describe experiences of God in the context of this paradigm. These are also weighed according to the Christian practice of *discretio spirituum*, i.e., the discernment of spirits to decide which ones can be considered as genuine experiences of God and against which ones doubts arise as to their authenticity, respectively.

Keywords: Christian scientific paradigm, Calvinism, narratives of young Calvinist girls, experience of God, discernment of spirits